

Kulturmöten i Istanbul via Bedri Rahmi Eyüboğlu

GERTRUD OLSSON

Doktor i arkitektur, KTH, och gästforskare vid SFII

Säg Istanbul och man tänker på en fiskmås
hälften silver och hälften skum, hälften fisk och hälften fågel.
Säg Istanbul och man tänker på en fabel
det gamla talesättet som vi alla hört.¹

Uppvuxen vid Svarta havet bosatte sig den turkiske konstnären *Bedri Rahmi Eyüboğlu* (1911–1973) i Istanbul. Hans konst kretsar kring möten mellan den anatoliska landsbygden och den moderna storstaden. Den skildrar ofta händelser vid Istanbuls vattenvägar och tar upp förhållandet mellan Asien och Europa. Han arbetade i en rad material och tekniker och mosaiken blev hans främsta uttrycksmedel. Han var dessutom verksam som poet och skribent. Genom denna essä följer oss Eyüboğlus dikt *Sagan om Istanbul* (*Istanbul Destanı*, 1941).²

En av Eyüboğlus målningar heter just *Istanbul* (1955; se bild i länken).³ Vi känner igen stadens kartbild och vattenvägarna är tydligt markerade; Bosporen flyter rakt mot Svarta havet, Gyllene hornet drar sig upp i återvändsgränden och Marmarafloden tar oss vidare mot nya äventyr. Stora fiskar är tydliga i bilden,

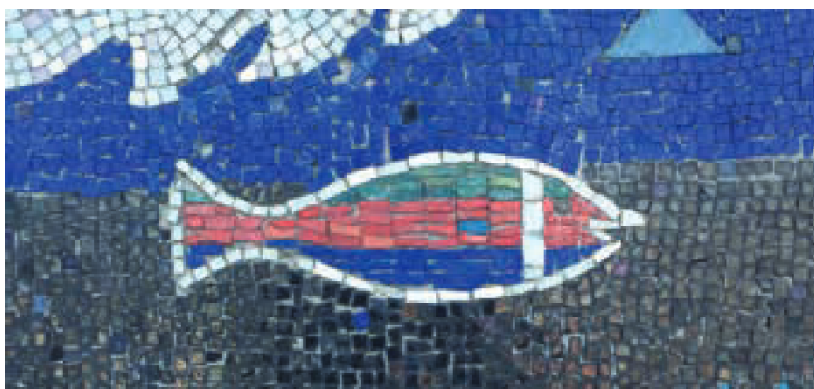
¹ Say Istanbul and a seagull comes to mind/Half silver and half foam, half fish and half bird./Say Istanbul and a fable comes to mind/The old wives' tale that we have all heard.

² Dikten är översatt till svenska utifrån två engelska översättningar av *The Saga of Istanbul* från det turkiska originalet *Istanbul Destanı*. Den är uppdelad av mig i stycken, och följer inte originalets följd, för att istället följa essätextens struktur. Eyüboğlus färdigställde nio diktsamlingar varav *Sagan om Istanbul* återfinns i den första.

³ <http://www.antikalar.com/bedri-rahmi-eyuboglu>

markområdena är odlade i remsor och i sicksackmönster, och ovanför staden hänger moln och svalkar jorden. Längs målningens vänsterkant är sju kullar utlagda vertikalt. Man kan också identifiera Galatatornet, Galatabron över till Eminönü, ett antal moskéer, fiskmåsar sittande på rad och ett stort fiskerinät. Färgerna går åt det grönbåa hållet, hela bilden är en väv av information blandad med saga och symboler. Men trots det taktila och ulliga uttrycket är bilden en målning utförd med olja på duk.

Säg Istanbul och man tänker på ett fiskehav
utbrett som ett rostigt spindelnät över Bosporen
eller utspritt längs Marmarakusten.
Fyrtio tonfiskar slungas in i fiskeriet likt fyrtio kvarnstenar
tonfisker är havets kung trots allt.⁴

Detalj från mosaikutsmyckning vid İMÇ Shoppingcenter. Foto: författaren

Under premiärminister Adnan Menderes regeringstid, 1950–1960, växte och förändrades Istanbul. Befolkningen i staden fördubblades av en stor inflyttning från den anatoliska landsbygden. Menderes strävan var att omvandla Istanbul till en modern stad efter europeisk och amerikansk förebild, med stora vägsystem

⁴ Say Istanbul and a huge fishery come to mind/Stretched like a rusty cobweb over the Bosphorus/Or sprawling off the Marmara coast./Forty tunnies roll in the fishery like forty millstones./The tunny, after all, is the king of the sea.

och med så kallad *modern image*. I internationell anda planerades och byggdes nya bostadsområden. Byggnader rationaliserades i form och uttryck. Men parallellt fanns intresset för det egna, en självständig lokal turkisk inriktning i arkitekturen. Detta gällde även för konsten som hämtade inspiration från folkkonst och historiska kulturer i Turkiet, samtidigt som man sökte nya uttrycksformer. Tanken om ett *Gesamtkunstwerk* var aktuell; syntesen mellan konst och arkitektur skulle synas.

Mosaikutsmyckningar i stadsdelen Levent. Foto författaren

Bedri Rahmi Eyüboğlu fick tillsammans med sin hustru Eren Eyüboğlu uppdraget att utforma fasadutsmyckningar till det nybyggda bostadsområdet 4 *Levent* (1956) – i internationell modernistisk stil – i Istanbul.⁵ Bostadshusen blandades med affärer, caféer och små industrier. Lägenheterna ritades i olika storlekar för familjer med skilda behov. I byggprojektet arbetade paret Eyüboğlu

⁵ Arkitekt för området var Kemal Ahmet Aru, en student till den tyske arkitekten Bruno Taut. Den senare var känd för sina bostadsområden utanför Berlin, och undervisade 1936–38 i bostadsplanering på ITÜ, Istanbul tekniska universitet.

i en sorts sammansmältning mellan arkitektur och konst. Mosaikbildernas komposition är antingen stramt geometrisk eller har figurativa mönster och djurbilder hämtade från mattor och folkkonst. Motiven är narrativa och ger utrymme för personliga tolkningar. Mosaikbitarna är handklippta i kvadrater, trianglar och andra former för att passa motivet.⁶ Idag, sextio år senare, har byggnaderna i Levent nya fasaddelar ovanpå originalfasaden, som t.ex. reklam för bilmärken, skyltar och uppspända storbilder. Mosaikutsmyckningarna sam-existerar på byggnaderna men har inte alltid lätt att hävda sig gentemot de starka kontrasterna i dagens närgångna uttryck.

Säg Istanbul och man tänker på en arena
där tjugofemtusen röster under solen
i samklang sjunger vår nationalsång
Och molnen blossar upp likt kanonkulor
Jag smälter i trängselns solljus.⁷

Ett år senare (1957) fick Bedri Rahmi Eyüboğlu uppdraget att utföra den konstnärliga utsmyckningen till Turkiets paviljong på världsutställningen i Bryssel, Expo 58.⁸ Paviljongen utformades i glas i modern curtain wall-teknik och bestod av två separata delar – en utställningshall och en restaurangbyggnad – med en sammanbindande vägg. Den ritades av arkitektgruppen Utarit İzgi, Muhlis Türkmen, Hamdi Şensoy och İlhan Türeğün. Paviljongen omtalades som ett tidigt exempel på turkisk modernism i den internationella stilen. Utställningshallen blev en ikon för det framtida moderna Turkiet. Restaurangen stod för modernitet, men ledde samtidigt tankarna till Bosporens historiska *yalı*-hus i trä med utskjutande tak.⁹ Den sammanbindande väggen var femtio meter

⁶ Detta är det första projektet som mosaikfirman Betebe genomförde, och firman levererade sedan all mosaik till Eyüboğlus utsmyckningar. I artikeln "The Byzantine Mosaic Wall in a Modern Shape" redogör jag för hur Betebe startade och skriver om deras produktion som resulterade det stora antalet fasader från 1960–90-tal i Istanbul klädda med glasmosaik (*A|Z ITU Journal of the Faculty of Architecture*, Istanbul, under utgivning).

⁷ Say Istanbul and a stadium comes to mind/Where twenty-five thousand voices under the sun/Sing our national anthem in unison/And the clouds are fired like cannonballs./I melt in the sunlight of the crowds.

⁸ <http://www.triptod.com/Details/791/Turkish-Pavilion-in-Expo-58-by-Utarit-Izgi.html?P=24362>

⁹ Banci 2009, s. 44; källa från A. İpekçi, "Pavyonumuza Umumî Bakış - Dünyanın en büyük gösterisi: Brüksel Sergisi 6" *Milliyet*, 22 August 1958, s. 3

lång och två meter hög och utformades i mosaik. Den blev avgörande för helhetsuttrycket av paviljongen. Det tog ett år att färdigställa mosaikutsmyckningen för Bedri, hans hustru Eren och tolv assistenter. Väggen är blå och speglar det azurfärgade havet med fiskar och båtar. Även bönder från landsbygden finns återgivna. Mosaiken har folkloristiska motiv från anatoliska landskap. Människorna är i full skala och för tankarna till basilikornas bysantinska mosaikmotiv, med kejsarparet Justinianus och Theodora åtföljda av hovfolk och prästerskap. Dessa klassiskt avbildade personer har samma enhetliga längd, med slanka kroppar, stängda munnar och stora betraktande ögon. Deras kläder är praktfulla och mönstrade. Motiven uppfattas som statiska och förnimmelsen av rörelse är obefintlig. Men istället för kyrkans och hovets personer var det nu folket på landsbygden och allmogekulturen som visades fram.

Under 1950-talet renoverades kyrkorna Hagia Sofia och Chora. De återskapades från att ha varit moskéer med dolda mosaiker till att bli museer, och inte minst glasmosaikerna lyftes fram på nytt. I detta sammanhang – den internationella modernismen och de bysantinska mosaikerna – återkom mosaiken som ett material för utsmyckning och även som ett nytt fasadmateriäl. Det blev ett möte och en förmedling mellan Italien och Turkiet, mellan bysantinsk tid och 1900-talets efterkrigstid. Eyüboğlu är utbildad på Mimar Sinans konsthögskola i Istanbul, han vistades ett par år i Frankrike och studerade för konstnären André Lhote i Paris. Tillbaka i Istanbul undersökte han bysantinsk mosaikteknik på plats i basilikorna och utvecklade sin muralteknik.

Säg Istanbul och man tänker på en textilfabrik:
Höga väggar, långa diskar, stora kaminer...
Hela dagen sliter stående spröda slanka flickor,
uttröttade och ledsna, i blod och svett,
deras ansikten längtar deras händer längtar deras dagar långa.¹⁰

År 1959 byggdes ett modernt textilshoppingcentrum, *İMÇ: İstanbul Manifaturacılar Çarşısı*, en 800 meter lång betongbyggnad som följer trafikleden Atatürk Bulvarı. Detta projekt låg i linje med premiärminister Menderes tanke

¹⁰ Say Istanbul and a textile factory comes to mind:/High walls, long counters, tall stoves.../Tender slender girls toil all day long on their feet,/In blood and sweat, weary and sad,/Their faces long their hands long their days long

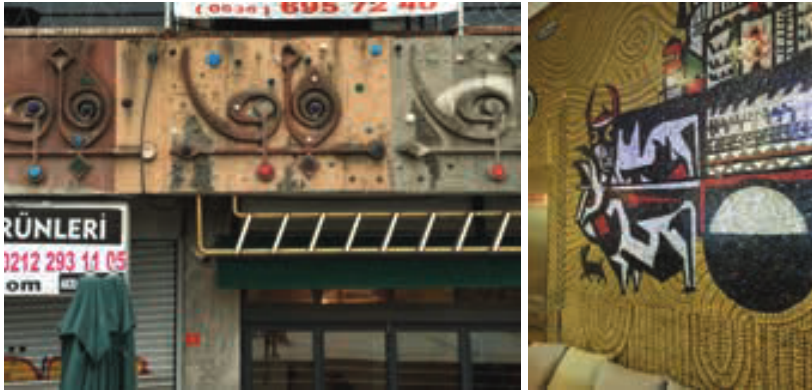
Mosaikutsmyckning (1965) vid İMÇ Shoppingcenter. Foto författaren

om att omvandla Istanbul till en modern och internationell stad, och ritades av Doğan Tekeli, Sami Sisa & Metin Hepgüler. Shoppingcentrumet byggdes för 1100 butiker sammanlänkade i blockbyggnader, i flera våningar med spiraltrappor och ljusgårdar i mitten. Vid varje entré har konstnärer utfört utsmyckningar i skilda tekniker; konst och arkitektur bidrar tillsammans till helhetsuttrycket. Bedri Rahmi Eyüboğlu har ännu en gång skapat en blå mosaikvägg fylld av berättelser och symbolik, färdigställd 1965. Det azurblå vattnet står som en delning mellan Asien och Europa men förenar också en rad olika kulturer. Eyüboğlus arbetssätt och intresse för att binda samman och lyfta fram olika kulturer omtalades som *Blå Anatolianism* (*Mavi Anadoluculuk*). Den innebar just en blandning av västerländsk estetik och anatolisk folkkonst tillsammans med uttryck från den antika grekiska civilisationen.¹¹ Mytologi var en annan

¹¹ Se artikeln "Blue Voyagers' at Istanbul's Sismanoglu Megaro", *Hürriyet Daily News* 2015-04-15

referenspunkt i Eyüboğlus konst. I den anatoliska folkkonsten fann han de abstrakta och enkla formerna till sina bildkompositioner.

Säg Istanbul och man tänker på en pråm
lastad med lök, målad gift-grön och korallröd
Seglar in vinter och sommar från Svarta havets hamnar
varje gång med ännu en lapp på sitt smutsiga segel
och smaken av rost från skeppets järnrör.¹²

Fasadutsmyckning vid Karaköy (1965) / "Oxkärnan" (1965), mosaikvägg på Café Murat Muhallebicisi, Karaköy. Foto författaren

I Karaköy finns en utsmyckning av Eyüboğlu på en stor 1960-talsbyggnad. Det är en fris som binder samman det höga huset med marknivån och människorna som rör sig förbi. Byggnaden är stor, slät, stram och synlig. Den sträcker sig sex våningar upp, har vertikala fönsterband och fasaden bär vita skivor, allt i enlighet med modernistisk arkitekturstil. I gatunivån finns butiker och kaféer. Idag är den naturliga mötesplatsen begränsad eftersom en förbindelsegång under Meclisi Mebusan Caddesi är byggd för att separera den intensiva bil- och spårvagns- trafiken för de gående. Huset är nyrenoverat men frisen är sliten; regn och

¹² Say Istanbul and a barge comes to mind/Loaded with onions, painted poison-green on coral-red/Sailing in from the Black Sea ports winter and summer/With one more patch on its filthy sail each time/And the rust of its iron rods on our tongue

avgaser har blekt och smutsat den. Det repetitiva mönstret, kanske utformat som två ögon, ett liggande och ett stående, har tillagda bitar av keramik i färg. Helhetsuttrycket av bården är en beige-grå betong i relief. Inne i samma byggnads café lyser Eyüboğlus utsmyckning *Oxkärren* (*Kanğı*, 1965).

Bakgrundens glasmosaik i guld, runt två oxar som drar en lastad vagn med en kvinna sittande på lasten, skiner mot besökaren. Det är bilden av landsbygden som drar in till staden, de nyinflyttade som behöver sin plats och sin bostad, eller kanske en påminnelse om livet utanför stadens mur. Det här Karaköykvarteret har tidigare varit en plats för möten i det urbana stadsrummet. Nu med den nya trängseln och med svårmanövrerade nivåskillnader är det caféets mosaik-utsmyckning som genom glasfasaden ropar in till ett glas çay.

Säg Istanbul och man tänker på en vattenväg:
Anatoliens massors fattiga gudsförgätna hopfösta land
Dag efter dag i dess kaffehus
Vissa måste tigga för att överleva, men skammen håller dem borta;
vissa hanterar en kvast och sopar gatorna.¹³

En av Eyüboğlus sista målningar, *Kaffehuset* (*Han Kahvesi*, 1973), är målad med akryl på duk och hänger på konstmuseet Istanbul Modern. Fyra personer sitter kontemplerande omkring det kvadratiske bordet, lika intensivt rött som den turkiska flaggan. Glaskaraffen mitt på bordet är starkt turkos och ser ut att ha den islamiska skäran på toppen, fast egentligen är det ljusets brytning som skapar en sådan form. Små kaffekoppar och teglas nästan sammansmälter med bords-skivan. De fyra personerna är nedtonade i mörka och brunumbra nyanser. Deras klädedräkter bär mönster i färg som återkopplar till vävda mattor och tyger från den anatoliska kulturen. En av personerna spelar cittra, och det är musiken och sången som tar över i rummet och ger en extra stämning i bilden. Caféet är beläget i Istanbul och runt bordet möts olika traditioner och livsresor.

Plötsligt ljuder en känslösam sång från radion tvärs över gatan:
den mest populära sångaren av dem alla,

¹³ Say Istanbul and a waterfront street comes to mind:/Anatolia's poor godforsaken huddled masses land / In its coffee houses day after day./Some must beg to survive but shame keeps them away;/Some manage a broom and sweep the streets

gläfsande, gäspande, fläckad av oljiga parfymer från Arabien:
 'Livet är fullt av glädje och sorg,
 något stannar kvar och något försvinner.'¹⁴

Bedri Rahmi Eyüboğlu, Han Kahvesi (1973), akryl på duk. Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Foundation Collection. Återgiven med vänligt tillstånd av Istanbul Modern (www.istanbulmodern.org)

¹⁴ Suddenly a mushy song blares on the radio across the street:/The most popular crooner of them all,/Yelping and yawning, smudged with the greasy perfumes of Arabia:/Life is full of joys and sorrows,/Some stay and some go.'

Menderes iver att bygga breda motorvägar och boulevarder innebar att ett stort antal historiska byggnader och monument revs, över 7 000 byggnader förstördes under en fyraårsperiod. Ett exempel är Sinans moské Süheyl Bey från 1591 i området Cihangir. Eyüboğlus målning *Salı Pazarı* från 1938 ger en uppfattning om hur hur moskén och platsen såg ut före rivningen 1956 då Meclisi Mebusan Caddesi drogs längs med Bosporen (se bild i länk).¹⁵ Målningen skildrar det pågående dagliga livet med människor som möts utanför Süheyl Bey-moskén, en handelsplats upptar ytan mellan husen. Målningens namn *Salı Pazarı* betyder just marknad, och det är förstås här man köper, säljer och byter varor. I högra hörnet på målningen kan man ana silhuetten av den stora 1800-talsmoskén Cihangir. Det är kraftiga nivåskillnader, en brant backe och trappor leder upp till moskén. Före 1956 fanns också den naturliga kopplingen till Bosporens vatten och vyn över mot Asien. Idag ser det annorlunda ut. Med rivningen av moskén förvandlades platsen till ett hål i stadsbilden. År 2012 påbörjades bygget av en ny moské med samma namn.¹⁶ Detta innebar att man konstruerade en ny kontorsbyggnad i glas med en liten moské inuti. Man kan ana rester av den bysantinska muren utanför ingången vid tvagningen. Moskén byggdes alltså *in* i det nya huset, som avskiljdes genom väggar av glas. En ny minaret uppfördes på samma plats som den gamla. Endast namnet är kvar med årtal från en svunnen tid, en sorts minne och påminnelse om att något gått förlorat. Genom Bedri Rahmis målning får vi en återkoppling till en annan tid i Istanbul.¹⁷

Säg Istanbul och vi tänker på den store Sinan.
Hans tio fingrar höjer sig som tio väldiga platanträd
Sedan sticker skjul och kåkars monster fram
där rök smuts och fördärv sprider sig hänsynslöst.
Vid jättens bröst dias dvärgar av vår stad.¹⁸

I denna stad återger som vi sett Bedri Rahmi Eyüboğlu mönster och figurer från anatoliska mattor och textilier, och föremål från Hettitiska utgrävningar. Ullen

¹⁵ <http://www.leblebitozu.com/15-turk-ressamin-semt-ve-sokaklariyla-eski-istanbul-resimleri>

¹⁶ Jfr artikeln "10 urban heritage sites Istanbul lost in 2000s", *Hürriyet Daily News*, 2014-06-25.

¹⁷ <http://www.restorasyonforum.com/index.php?topic=8275.0>

¹⁸ Say Istanbul and Sinan the Great Architect comes to mind/His ten fingers soaring like ten mighty plane trees/Then the monster of the shacks and shanties rears its head/Where smoke filth and blight ruthlessly spread./With giant's breasts our city suckles dwarfs.

och bomullen har ersatts av glasmosaik och oljefärg. Mosaiken blev som en brygga mellan bysantinsk tid och efterkrigstidens internationella modernism. Eyüboğlu rör sig vant över kulturgränser, även det franska bär han med sig från sina år i Frankrike. Man kan se Eyüboğlu som en förmedlare av traditioner och historiska berättelser. Han blev ett sändebud, för sin samtid i sitt eget land och ännu idag när vi kan betrakta hans verk i stadsmiljön och på museer. Man kan räkna till femton fiskmåsar på hans målning "Istanbul", endast fiskarna upptar större plats i bildytan. Eyüboğlus konst speglar via vattenvägarna det ständigt pågående livet – alltid med Istanbul som centrum för kulturmöten.

En fiskmås uppflugen på masten fångar en makrill i luften och slukar den,
 Sen flyger den iväg utan att vänta på ännu en;
 Fiskaren ler vänligt:
 'Den måsen är Marika', säger han,
 'Det är så hon flyger hit och flyger bort, alltid.'¹⁹

Detalj från mosaikutsmyckning vid İMÇ Shoppingcenter. Foto: författaren

¹⁹ A seagull perched on the mast catches a mackerel in mid-air and gobbles it,/Then it flies away without waiting for one more;/The fisherman smiles kindly:/‘That gull’s Marika,’he says,/‘That’s the way she comes and goes, always.’

Litteratur

- Banci, S. (2009). Turkish Pavilion in the Brussels Expo'58: A Study on Architectural Modernization in Turkey during the 1950s, a thesis submitted to the graduate school of Social Sciences, History of Architecture, at Middle East Technical University, METU, Ankara. <<http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12610465/index.pdf>> Hämtad 2016-01-20
- Eyüboğlu, B.R. *İstanbul Destanı*, dikten i original <<http://www.siirdostu.com/tr/bedri-rahmi-eyueboglu-istanbul-destani>> Hämtad 2016-04-18
- "The Saga of Istanbul" i översättning av Talât Sait Halman <<http://chain.eu/?m3=37438>> Hämtad 2016-04-06
- "The Saga of Istanbul" i *A Brave New Quest: 100 Modern Turkish Poems*, red. Talât Sait Halman & Jayne L. Warner, Syracuse University press, New York 2005, s. 33–39. <https://books.google.se/books?id=_a6Hpa0Iji0C> Hämtad 2016-04-18
- Gül, M. *The Emergence of Modern Istanbul*, I.B. Tauris, New York 2012
- Hürriyet Daily News*. "Blue Voyagers' at Istanbul's Sismanoglu Megaro", 2015-04-15 <<http://www.hurriyetdailynews.com/blue-voyagers-at-istanbuls-sismanoglu-megaro-.aspx?PageID=238&NID=80979&NewsCatID=385>> Hämtad 2016-04-19
- Hürriyet Daily News*. "10 urban heritage sites Istanbul lost in 2000s", 2014-06-25 <<http://www.hurriyetdailynews.com/10-urban-heritage-sites-istanbul-lost-in-2000s.aspx?pageID=238&nID=68282&NewsCatID=385>> Hämtad 2016-02-08
- Kuban, D. *Istanbul – an urban history*, Is Bankasi, Istanbul 2010.